

**Mehmet Vefa Nalbant, Divanü Lugati't-Türk
Grameri-I İsim, Bilgeoğuz Yay., İstanbul, 2008, 293
sayfa, ISBN: 978-605-5965-21-1**

Akartürk Karahan*

Orta Asya Türklüğünün büyük kitleler hâlinde İslamiyet'e geçtiği ve Türklerin dil, kültür ve medeniyetlerinin farklı bir çizgiye girdiği Karahanlı devleti (IX.-XII. yy.) dönemi Eski Türk dili, kültürü ve tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde, Türkler eski kültür unsurlarını bir anda bırakmamış, eski kültürlerinin temelinde yeni tanıştıkları İslami kültürü yaşamaya başlamışlardır. Bu yeni yapılanma Türklerin dil durumlarında, kurumsal yapılarda, imla geleneklerinde, inanç sistemlerinde başta olmak üzere pek çok konuda kendini göstermiştir. Ayrıca bu dönem, boylar arasındaki mücadeleler, boyların batıya doğru hareketliliği, Türklük çevresinin farklı istikametlerde yol aldığı bir dönemdir. Türklerin yeni yerlere açılmaları ve yeni kültürlerle tanışmaları da kültür ve medeniyetlerine etki etmiştir. İşte bu dönemde Türk ülkelerini dolaşarak derlediği, farklı din, kültür ve coğrafyalardaki Türk boylarının dil, kültür, sosyal yapı vb. durumlarını anlattığı eseriyle Kâşgarlı Mahmud karşımıza çıkmaktadır. Türk lehçeleri divanı/sözlüğü anlamına gelen Divānu Luğati't-Türk, Kâşgarlı Mahmud tarafından uzun süren Türk dünyası gezileri sonucunda, 1072-1077 yıllarında yazılmış ansiklopedik Türkçe sözlüktür. Bu eser, Karahanlı devleti devrinin ölçünlü dili ya da Kâşgarlı Mahmud'un tabiriyle Hakaniye Türkçesinin dil malzemesi yanında XI. yüzyıl Türk boyları ve Türkçe konuşurlarının dil malzemesini de içeren, kapsamlı bir sözlüktür. Kâşgarlı'nın döneminin dil ve lehçeleri yanı sıra, Türk toplulukları, coğrafyaları, Türk ülkelerindeki diğer etnik unsurlar, sosyo-ekonomik yapıları, inanışları ve birçokları hakkında bilgiler vermesi; eserinin haklı olarak pek çok bilim dalı için başlıca kaynaklardan biri konumuna sokmuştur. XX. yüzyılın başlarında eserin Ali Emirî tarafından tekrar gün yüzüne çıkarılmasıyla Türkoloji alanındaki çalışmalar hızlı bir ilerleme sürecine girmiş; bu alanda cevap bulamayan pek çok konu aydınlanmıştır. Eserin Kilisli Rifat (1917-1919), K. Brockelmann (1928), Besim Atalay (1940-1941), Muttalibov (1960-1967), Robert Dankoff ve James Kelly (1982-1985) başta olmak üzere çeşitli dillerde tercüme edilerek yayımlanmış, ayrıca

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sıhhiye/ ANKA-RA. akarturk@yahoo.com

tıpkıbasım olarak neşredilmiştir. Eser ayrıca bir çok yönden dil incelemelerine, tarih ve kültür araştırmalarına konu olmuş, çeşitli açılardan ele alınmıştır. 2008 yılının UNESCO tarafından Kâşgarlı Mahmud yılı olarak kabulüyle de Türkiye’de ve dünyada Kâşgarlı Mahmud ve Dîvānu Luğati’t-Türk konulu pek çok bilimsel toplantı ve yayın gerçekleştirilmiştir. 2008 Kâşgarlı Mahmud yılı anısına çıkarılan yayınlardan biri de, Dr. Mehmet Vefa Nalbant’ın Divan’ın isim malzemesine dayalı olarak hazırladığı “Divanü Luğati’t-Türk Grameri-I İsim” adlı gramer kitabıdır. Bu kitapta, Divan’ın isim malzemesi biçim ve sözcük türü bakımından incelenmiş; Orhon, Uygur ve Karahanlı Türkçelerine ait eserlerle karşılaştırılarak, Kâşgarlı Mahmud’un naklettiği bilgiler değerlendirilmiştir.

Çalışmanın “Giriş” kısmında Karahanlı devleti, Karahanlı dönemi kültür çevresi, Kâşgarlı Mahmud, Dîvānu Luğati’t-Türk ve buradaki isim sözcük türü konuları genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu kısımda çalışmada karşılaştırmada esas olarak alınan Orhon, Uygur, Karahanlı Türkçesi eserleri ve yayınları gösterilmiştir. Girişteki bütünceden (= korpus, konu külliyatı) çalışmada Dîvānu Luğati’t-Türk’ün Besim Atalay yayımının esas alınmış olduğunu anlıyoruz. Atalay neşri esasında hazırlanmakla birlikte, sözcüklerin yeni okumaları çalışmaya aksettirilmiştir.

“İsim Biçim Bilgisi” başlığını taşıyan I. Bölümde, “Çekim Biçim Bilgisi” ve “Yapı Biçim Bilgisi” üst başlıklarında, konu ele alınmıştır. “Çekim Biçim Bilgisi” başlığında Türkçede isim çekimi, çekim ekleri, yapım ekleri, ismin halleri konuları ele alınmış; bu konuların Türkçe gramer incelemelerinde nasıl değerlendirildiği, nasıl sınıflandırıldığı ayrıntılı olarak verilmiş ve çalışmadaki adlandırma ve sınıflandırma biçimi belirtilmiştir. “Çekim Biçim Bilgisi” başlığı altında Divan’ın isim malzemesi çokluk, iyelik, aitlik ve hâl ekleri olarak mevcut gramerlerdeki ve incelemelerdeki yorumlar da göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Her ek ele alınırken önce ekin kökeni ve işlevi ile ilgili bilgiler, kaynaklardan yararlanılarak verilmiş, ardından Eski Türkçe dönemi eserlerinde ekin ne şekilde bulunduğu belirtilmiş, sonra da Divan’da ekin geçtiği örnekler değerlendirilmiştir. Eklerin art ve eş zamanlı olarak gelişiminin gösterilmesi, Eski Türk yazı dilinin bütüncül olarak görülmesi bakımından yerinde olmuştur.

“Yapı Biçim Bilgisi” başlığında Divan’daki sözcüklerdeki isimden isim ve fiilden isim yapım ekleri değerlendirilmiştir. Ekler gelişigüzel sıralanmamış; “küçültme ve sevgi ekleri, benzetme ekleri, bitki hayvan renk adı yapan ekler, vd.” gibi konularına göre sınıflandırılarak verilmiştir. Böylece eklerin işlevleri de başlıkta vurgulanmıştır. Ayrıca işlevleri, kullanımları dışında eklerin etimolojileri de olabildiğince verilmeye çalışılmıştır.

“Sözcük Türleri” başlığındaki II. Bölümde isimler, sözcük türleri bakımından sınıflandırılmıştır. İsimlerin sözcük türü olarak ele alınması konusunda

gramer çalışmaları içinde güçlükler vardır. Gramerlerde ünlemlerin, bağlaçların, edatların, sayıların, sıfatların yeri konusunda bir birlik sağlanamamış, kiminde ayrı başlıklarda, kiminde ise bir tür içerisinde ele alınmıştır. Bu çalışmada sözcük türleri anlamlı, cümle içinde görevli ve hem anlamlı hem de cümle içerisinde görevli oluşlarına göre “Anlamlı Sözcükler”, “Görevli Sözcükler (Takılar)” ve “Görevli-Anlamlı Sözcükler” şeklinde sınıflandırılmıştır. Nalbant’ın eserinde sıfatlar, sayılar, zamirler, zarflar “anlamlı sözcükler”; edatlar ve bağlaçlar “görevli sözcükler”; ünlemler ve yansıma sözcükler “görevli-anlamlı sözcükler” olarak, aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde ele alınmıştır:

Sözcük türlerinin anlamlı ve görevli oluşlarına göre dizilmesi ve hepsinin tek tek ayrı başlıklarda ele alınması gramer çalışmalarına örnek teşkil edebilecek, kullanışlı bir düzendir. Bu bölümde de sözcük türlerinin mevcut etimolojileri verilmiş, bazıları için de Nalbant tarafından köken bilgisi açıklamaları yapılmıştır. Bunlardan evet sözcüğünün kökeniyle ilgili olanı dikkat çekicidir. Kâşgarlı Mahmud’un *yemet* ~ *emet* ~ *ewet* ~ *evet* biçimlerini naklettiği “evet” anlamındaki sözcüğünün kökeni, Nalbant tarafından Karahanlı Türkçesindeki onaylama ünlemi *yah* köküne dayandırılmaktadır. Buna göre cevaplama için kullanılan *yah* ünlemi ve *mAt* pekiştiricisinin birleşiminden *yemet* (< ya(h)+met) cevaplama ünlemi oluşmuştur. Sözbaşı /y-/ sesinin düşmesi ve /-m-/ > /-b-/ değişimi ile de *ewet* ~ *emet* yan biçimleri türemiştir.

Kitabın numaralandırma sisteminde, yazı çevirimi işaretlerinde ve uzun ünlülerin gösteriminde ise yazarın tercihi tam olarak anlaşılammamaktadır. Kitapta dizin bulunmamaktadır. Çalışmadan eksiksiz yararlanmaya yardımcı olması bakımından dizinin olması faydalı olurdu.

Divānu Luġatî't-Türk bugüne kadar bir çok çalışmaya konu olmuştur ve olmaya da devam edecektir. Divān’ın söz varlığının ve gramerinin her bir konusunun hem kendi dönemiyle hem de modern alan ile karşılaştırılarak değerlendirildiği monografik çalışmalar, dönemin dil durumunun ortaya konması için önemlidir. Bu bağlamda Dr. Mehmet Vefa Nalbant’ın kitabının Eski Türkçe gramer çalışmalarına katkısı olacaktır.